

Дрозд Б. Ю.,
аспірант кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

ВІДЧУЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Людина змушена була боротися проти сил природи з моменту своєї появи на світ. Довколишнє середовище завжди таїло в собі безліч небезпек. Єдиною можливістю збереження виду «*Homo sapiens*» став процес адаптації. Будучи фізично слабкою, людина змушена була знайти спосіб захиститися від сил природи та навчитися протистояти їм. Інтенсивний розвиток цивілізації змінив життя людей як на побутовому рівні, так і на рівні свідомості. Індустріальні та науково-технічні революції стимулювали розвиток засобів виробництва і сприяли появі нових товарів. На початку XX століття людство, здавалося, стало абсолютно захищеним від сил природи та почало докорінно змінювати її. Відчуття власної всесильності призвело до двох світових воєн. Поборовши сили природи,

людство зіштовхнулося з новою небезпекою – відчуженням. Створені людиною механізми для боротьби проти сил природи стали загрозливими для самої людини.

Дослідженням процесу відчуження займалися більшість визначних філософів світу. Серед них були Йоганн Фіхте, Георг Гегель, Карл Маркс, Жан Бодрійяр, Жан-Поль Сартр, Еріх Фромм, Георг Зіммель, Карл Ясперс та інші. Ще більше філософів розглядали процес відчуження в контексті своїх наукових розробок. У нашій роботі ми будемо використовувати відчуження як «соціальний процес, що характеризується перетворенням діяльності людини і її результатів на самостійну силу, пануючу над нею і ворожу їй.» [3].

Термін «відчуження» має німецьке походження, адже вперше був використаний Йоганном Готлібом Фіхте у своїй праці «Науковчення» 1794 року [8]. Досліджуючи відчуження, Карл Маркс виділив чотири різних категорії для позначення цього процесу: «Entfremdetsein», «Entfremdung», «Verfremdung», «Entäusserung» [5]. В контексті нашої роботи важливими є терміни «Entfremdung» і «Entäusserung». Сьогодні під терміном «відчуження» ми розуміємо саме термін «Entfremdung». «Entfremdung» має негативну конотацію і призводить до негативних наслідків. Водночас термін «Entäusserung» має позитивний контекст. Entäusserung позначає процес об'єктивації ідеї, перехід внутрішнього у зовнішній світ і означає «вихід за межі себе». Гегель вважав «Entäusserung» природним, закономірним і необхідним процесом історії, оскільки дух втілює себе у матеріальному світі, створюючи об'єктивну реальність. За Гегелем, цей процес є самопожертвою духу, коли він віддає частину себе, щоб стати частиною об'єктивного світу [1]. Таким же чином людина створює оточуючий світ, віддаючи частину себе у матеріальний світ. В результаті цього процесу виникають речі та суспільні інститути.

Первісна людина була змушена навчитися виживати у зовнішньому середовищі, і єдине, що відрізняло її від інших тварин, – це самосвідомість. В голові людини зароджуються ідеї, які вона реалізує у зовнішньому світі. Платон писав про «ейдос» чи ідею, яка, спрощуючись, утворює матерію [9]. Саме з цього процесу об'єктивації ідеї в реальному світі починається творчий акт, процес творення людиною світу. Спис стає логічним продовженням людської руки. Будучи обмеженою небезпеками зовнішнього світу, людина починає творити засоби для власного захисту. Ідея перетворюється на незалежну від свого творця матерію у світі речей.

У первісному суспільстві людина мала безпосередній взаємозв'язок з природою. Однак ця свобода несла на собі величезний вантаж відповідальності. Людство знаходилося в постійному циклі боротьби за виживання проти голоду, холоду та хижаків. Свобода людини була обмежена обставинами, і щоб протистояти силам природи, людині доводилося обмежувати власну свободу, обмінюючи її на безпеку і захист.

Пошук способів захисту від сил природи здійснюється такими напрямками: Перший (колективний) — об'єднання людей у групи. Другий (індивідуальний) — прояв творчої діяльності людини.

Перший напрямок змушує людину бути постійно залученою до життя спільноти. Колективне проживання дозволяє швидше знаходити їжу, захищатися від хижаків і продовжувати рід. Однак життя в групі обмежує людину в свободі, накладаючи на неї певні обов'язки та відповідальність. Поведінка індивіда регулюється системою дозволів і заборон — табу [7]. Усі процеси, починаючи від розподілу їжі й закінчуючи сексуальною активністю, контролюються групою. З часом група еволюціонує в державу, яку Томас Гоббс називає біблійним «Левіафаном» [2]. Таким чином, виникає історичний цугцванг: з одного боку, свободу людини обмежує природа, а з іншого — суспільство, необхідне для захисту від природних сил.

Другий напрямок дозволяє беззахисній людині вдосконалювати себе і змінювати навколишній світ. Для безпечного існування людина створює житло з власним мікрокліматом і комфортними умовами. Для харчування вона починає приручати свійських тварин і вирощувати злакові культури. Творчість допомагає людині подолати страх перед багатьма природними загрозами та відокремитися від суспільства. Проте з часом створені людиною речі починають протистояти їй, прив'язуючи до місця та регламентуючи спосіб життя. Крім того, створений лук починають використовувати інші люди для насильства. Видобутий вогонь може знищити житло і завдати шкоди самій людині.

Не маючи інших альтернатив, людина починає розширювати й поглиблювати ці процеси. З часом вони стають взаємопов'язаними та утворюють культуру. Культура об'єднує творчі надбання певної спільноти та структуру її суспільних інститутів. Проте, коли одна з цих складових починає домінувати над іншою, суспільство неминуче занепадає. Якщо переважають процеси усупільнення, розвиток спільноти зупиняється, нові ідеї не приймаються, і культура з постійного творчого процесу перетворюється на застиглу цивілізацію. Тобто, коли культура застигає у своєму творчому розвитку, її витісняє інша культура.

У праці «Дослідження історії» Арнольд Джозеф Тойнбі звертає увагу на процес послідовної зміни цивілізацій [6]. Відновлення балансу між двома формами захисту людини — суспільством і творчістю — є важливим. Виникнення суспільства та створення матеріальних речей стали першими формами відчуження. Суспільство у своїй структурі нагадує людський організм із його процесами, не кажучи вже про антропоморфну форму створених людиною речей. У цей історичний період відчуження є природним і навіть корисним етапом розвитку людства.

Захищаючи власну свободу волі від природних сил, людина була змушена обмежити її відповідальністю перед суспільством та результатами

своїї творчості. У процесі кооперації між людьми виникла держава та різні суспільні інституції, а з творчої діяльності з'явилися матеріальні блага, гроші та віртуальний простір. Відповідальність обмежила свободу вибору людини: з одного боку, вона звужує можливості, але з іншого — надає свободу. Накладаючи на себе обмеження, людина отримує безпечне середовище для розвитку. Природа не давала людині права вибору, лише накладала обмеження, тому людина вирішила обмежити себе у своєму виборі свідомо.

Захистом людини від природних сил стала кооперація з іншими людьми, що призвела до утворення держави, а також творчість, яка забезпечила створення матеріальних благ і грошей. Ці процеси перебувають у постійній взаємодії та суперечності. Якщо в певний період історії починає домінувати одна з цих форм захисту від природних сил, це призводить до кризи.

Отже, свобода людини обмежена природою, і для звільнення від цих обмежень людина створила власну «штучну» природу, комфортну для життя. Проте цей комфорт накладає на людину певну відповідальність, яка пов'язана з частковим обмеженням її свободи волі. Відповідальність стає необхідною платою за можливість вибору. Якщо ж людина відмовляється від відповідальності, створена нею «штучна» природа починає поглинати її, що призводить до повної втрати свободи волі.

Наявність таких процесів свідчить про перевантаження культури в одному з основних напрямів захисту від природних сил — у сфері творчості чи взаємодії між людиною і суспільством. Після XX століття людина постійно бореться проти створених нею форм відчуження — держави, суспільства, споживацької культури.

Література:

1. Гегель Георг. Феноменологія духу. Київ: Основа, 2004. 548 с.
2. Гоббс Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с. URL: <https://web.archive.org/web/20150427111517/http://duh-i-litera.com/leviafan/> (Дата звернення: 01.02.2023)
3. Грабовська І. М., Грабовський С. І. Відчуження. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4. URL: <https://esu.com.ua/article-34424> (дата звернення: 10.04.2024).
4. Маркс Карл. Теорії додаткової вартості (IV том «Капіталу»). Частина I. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. 426 с.
5. Патлатой О. Є. Форми відчуження в сфері наукової праці та напрями їх подолання в сучасній економіці. Науковий часопис

- НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18: Економіка і право, 2014. 63-70 с.
6. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. Том 1:Скорочена версія томів 1-6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
 7. Drozd B. Yu. Transformation of forms of human alienation in the conditions of the russian-ukrainian war. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. Vol. 1(93). 62-71 p.
 8. Fichte Johann Gottlieb. Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre, Hamburg, Meiner, 1997. 324 p.
 9. Hermann, A., 'Plato's Eleatic Challenge and the Problem of Self-Predication in the Parmenides', Presocratics and Plato: Festschrift at Delphi in Honor of Charles Kahn, Las Vegas: Parmenides Publishing, 2012. 205-232 p.